

УДК 811.161.2'373.2 : 821.161.2.09

О. А. Остроушко

СЕМАНТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОНІМІВ У ПОЕЗІЇ І. ЖИЛЕНКО, О. ЗАБУЖКО, Ю. ПОКАЛЬЧУКА

Остроушко О. А. Семантичні й функціональні особливості онімів у поезії І. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука.

У статті описано багатоплановість семантики й функціональне навантаження основних груп онімів у поетичних творах І. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука. Доведено, що власні назви є важливим засобом творення художнього образу, економним способом вираження значних пластів смислу поетичного тексту. Вони сприяють інформативній насиченості поезії, створюють її інтелектуальне підґрунтя.

Ключові слова: власна назва, семантика, поетичний текст.

Остроушко О. А. Семантические и функциональные особенности онимов в поэзии И. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука.

В статье описана многоплановость семантики и функциональная нагрузка основных групп онимов в поэтических произведениях И. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука. Доказывается, что имена собственные являются важным средством создания художественного образа, экономным способом выражения значительных пластов смысла поэтического произведения. Они способствуют информативной насыщенности поэзии, создают ее интеллектуальную основу.

Ключевые слова: имя собственное, семантика, поэтический текст.

Ostroushko O. Semantic and functional peculiarities of proper names in poetry of I. Zhilenko, O. Zabuzhko, Y. Pokalchuk.

Multi-aspect of semantic and functions of main groups of proper names in I. Zhilenko's, O. Zabuzhko's, Y. Pokalchuk's poetry are described. The author proves that proper names are important means of creation of image, economical way of expression of meaning of poetry. They favor information richness of poetry, create its intellectual base.

Key words: proper name, semantic, poetry.

Сукупність усіх наявних у мові власних назв (реальних і вигаданих) визначається як ономастичний (онімний) простір мови [2, с. 6]. Він являє собою відкриту систему, яка постійно оновлюється. Онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача. Онімний простір художнього тексту становить структурну єдність з ієрархічною

підпорядкованістю одиниць, і ця структура залежить від функціонального спрямування художнього твору, авторського задуму, ідіостилю, жанру твору. Ядерною частиною в системі онімного простору можна назвати антропонімію, другий пласт утворює топонімія, інші ж розряди онімів становлять фонову його частину [2, с. 6–7].

М. Мельник справедливо вказує, що поезія має свої істотні ономастичні особливості, однією з яких є опертя поезії на широке коло власних назв. Віршований текст становить відчутний спротив вилученню з нього для дослідження самих тільки онімів, вимагаючи не просто врахування контексту, а розгляду в усьому дискурсі, у межах художнього цілого [1, с. 1]. Власні назви в художніх текстах, зокрема в поетичних, набувають своєрідної семантики, стають у багатьох випадках носіями глибокого символічного змісту. У зв'язку з цим існує потреба з'ясувати подібну семантичну своєрідність онімів, причини її появи та умови функціонування. Матеріалом наукової розвідки стали тексти поетичних збірок І. Жиленко «Пори року», О. Забужко «Друга спроба», Ю. Покальчука «Не наступайте на любов...». Усього зафіксовано й проаналізовано близько 300 онімних одиниць.

Антропоніми, утворюючи центральну частину онімного простору поетичного дискурсу, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не стільки іменують (як у прозі), скільки служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів.

Антропонімікон досліджуваних творів, услід за І. Хлистуном, поділяємо на імена реальних та імена вигаданих (чи гіпотетичних) носіїв. До реальних належать імена відомих письменників, митців, учених і мислителів, історичних діячів, особові імена людей; до вигаданих – імена літературних персонажів і міфоантропоніми, що включають імена персонажів міфів і казок, біблійні антропоніми, відапелятивні імена персоніфікованих істот [2, с. 7]. Розглянемо детальніше цю групу власних назв.

Героями низки поезій виступають типові образи пересічних людей. Автори іменують їх поширеними в українській традиції іменами, які стають національними та соціальними знаками, напр.: *Та захисти від скорботи й напасті Друзів: Павла, і Наталку, і Настю* (1, с. 29); *Настуся синка колихала. Катруся у кріслі вместила, читала роман і зітхала* (1, с. 75); *Пише пальцем «Сашико» по розмитій туманній шибиці* (2, с. 50).

За типовими іменами – образи звичайних простих людей із буденними проблемами, щоденними клопотами й роботою. Це люди переважно неосвічені: *хочу щось розуміти / хоч трішечки більше за будень / за Івана що пляшки здає / за Петра що нам брук підміта* (3, с. 72).

Тим не менше, симпатія авторів на боці таких звичайних людей. Так, у поезії О. Забужко «Конкурс краси» змальований образ українки, котра бере участь у конкурсі краси й виграє його. Героїня називається *Роксоланочкою*, авторка звертається до неї *Міс Чарівність*, та й інші найменування свідчать про те, що для О. Забужко подібні конкурси – аналогія работоргівлі. Тому *Із очима пісненими / Од пра-пра-українок / У Москву на просценіум – / Як у Кафу на ринок!* (2, с. 75).

Роксолана (Лісовська Анастасія (або Олександра) Гаврилівна) – наложниця, а згодом – улюблена дружина султана Оттоманської імперії Сулеймана I Пишного, одна з найвпливовіших жінок в історії. Кафа – давня назва Феодосії, тривалий час була міжнародним торговим перехрестям і головним невільничим ринком, на якому й була продана легендарна українка Роксолана.

Типовими стають і прізвища. Наприклад, І. Жиленко в поезії «Старий Поділ» змальовує типовий під'їзд звичайного будинку. Будинок старий, *вицвілий тюль на вікні; двері риплять*; біля них – *зачовганих кнопчок ряд*. Помітно, що *давно не торкалась їх жодна рука*. Очевидно, мешканці померли, і про них нагадують лише написи з прізвищами: *але написи й досі / «Харченко», «Розенберг» і «Коновалов Р.К.»* (1, с. 64).

У досліджуваних поезіях ми зафіксували й імена відомих осіб: письменників, інших митців, діячів науки – як минулого, так і сучасного, напр.: *Мікеланджело / Леонардо / Шекспір / Гете / Кортасар / Що вони шукали* (3, с. 163); *Не наздожену вас, Володимире Висоцький. / Та й коней цих понесли – хто б затримав* (2, с. 21); *Бо діти світу вирости давно / і їм не почитася Андерсена* (1, с. 86); *Земля зробилася землею – / Така надійна і проста, / мов не родила Галілея, / а й досі так – на трьох китах* (1, с. 8); *Я читаю допізна Ісікаву Такубоку* (1, с. 35) (пор.: Ісакава Такубоку – японський найславетніший майстер танка ХХ ст. (танка – 31-складова п'ятирядкова японська віршова форма, що зараз культивується як основна форма японської національної поезії); *спрага життя вічна / Данте сказав / рухає сонцем і планетами* (3, с. 102) (пор.: Данте Аліг'єрі – видатний поет часів італійського Відродження, письменник і політик). Багато його поезій присвячено його першому коханню – Беатріче: *але насправді / Беатріче було п'ятнадцять років* (3, с. 102).

Досить часто у своїх поезіях І. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчук згадують імена відомих українських митців. Так, О. Забужко присвятила поезію Катерині Михайлівні Грушевській – єдиній дочці Михайла Грушевського («Портрет К. М. Грушевської в юності» (2, с. 70–71). К. Грушевська – етносоціолог, фольклорист, етнограф, культуролог, перекладач з європейських мов, секретар Українського соціологічного інституту у Відні (1919–1924), керівник Кабінету примітивної культури ВУАН (1925–1930), редактор часопису «Первісне громадянство і його пережитки в Україні» (1926–1930), дійсний член НТШ у Львові (з 1927). У 1939 році військовий трибунал визнав К. Грушевську винною у сприянні антирадянській діяльності української націоналістичної організації з метою «встановлення фашистської диктатури». Її позбавлено волі у виправно-трудоному таборі терміном на вісім років з «пораженням прав» на п'ять років та конфіскацією особистого майна. За документами КДБ, померла вона 30 березня 1943 р. в Темлазі, поховано її в Новосибірську. У творі авторка по-різному звертається до ліричної героїні: *Катрусю, Катерино Михайлівно, панно Катрусю, панно Катрусенько, панунцю Катрусю*. Уживається й прізвище: *Бути Грушевською родом – уже-бо незмивна пляма, / Бути Грушевською духом – гріх, непростимий вовіки* (2, с. 70).

Бачимо, що прізвище Грушевських виконує характеристичну функцію, стає ознакою національної свідомості, гордості, «українськості», а це логічно в умовах імперії приводить до ГУЛАГу: *Катерино Михайлівно, ніжна білява інфанто, / Скількисьзначне число у космічних архівах ГУЛАГу!* (2, с. 71), де ГУЛАГ (рос. *Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения*) – у СРСР у 1934–1956 роках підрозділ НКВС, який керував системою виправничо-трудовах (офіційна назва у 1920-х роках – концентраційних) таборів.

Поезія І. Жиленко «За золотими вікнами зірок...» (1, с. 61–62) – ліричні замальовки й ліричне звертання до шістдесятників. Зрозуміло, що смисл поезії може осягнути лише людина, обізнана в історії та в мистецтві. Авторка згадає імена багатьох митців, знищених радянською системою: *Така ж яскрава посмішка у Алли! / Такий же чорний чуб у Василя! / Зарецький знов малює мій портрет. / А Стусові і вічність тіснувата... / Як там Лукаш? Все грає в доміно? / Бо казав Світличний: / «Риначко, без віршів не приходь...».*

Авторка називає яскравих представників української національної інтелігенції 1960-х років. Це – художники Алла Горська, Віктор Зарецький, письменники Василь Симоненко, Василь Стус, перекладач Микола Лукаш, критик Іван Світличний.

У досліджуваних поезіях ми зафіксували й імена літературних персонажів відомих творів світової й української літератури. Ці імена вже набули образного значення, часом і символічності: *Ми простуємо в повітрі*, **Ватсоне** (2, с. 279); *Схлипне і тихо засне Арлекін* (1, с. 67); *Вони на мудрих Гуліверів схожі* (1, с. 12); *Опливає свіча, як душа, о мій Фаусте бідний*, *Опливають в свідомості обриси рідних облич...* (2, с. 104) (пор.: Фауст – герой німецьких переказів і літературний персонаж, відомий передусім як головний герой трагедії Гете. Фауст – символ постійного пошуку, прагнення до досконалості, до пізнання).

У контекстах *Той з нас двох був божевільним, / Хто вигадав другому цей Ельсінор* – / *Де з-за плеча несхитно тупо / Нам нас підсовує, котрий раз, – / А потім з'являється збирати трупи / Якийсь Фортінбрас!* (2, с. 36); *Офелія* *курить*. (*Аби тільки туш / не потекла, зачорнівши цей образ: / Клавдій на троні – оркестр – туш – / Гамлет акторів вчить про хоробрість...*) (2, с. 85); *Випий вина, Гертрудо* (2, с. 165) згадані герої легендарної трагедії Вільяма Шекспіра «Трагічна історія про Гамлета, принца датського» (або просто «Гамлет») – Гамлет, Офелія, Гертруда, Клавдій, Фортінбрас; Ельсінор – королівський палац Данії.

В іншому контексті *Якщо серед вогнів великого міста / Ти відчуєш себе / Як Мауглі в джунглях / І тебе заганяє місто / На життя темний край / Шукай у коханій / Незамінність Багіри / У товариша / Вірність ведмедя Балу / Таке теж буває / І з мудрістю змія Каа / Старшого друга шукай* (3, с. 62) згадуються імена героїв відомої навіть дітям історії Дж. Р. Кіплінга про Манглі, що стають символічними означеннями-характеристиками людей: у коханій автор хотів би бачити незамінність Багіри, товариш має бути вірним, як Балу, а старший друг – мудрим, як Каа.

Типовим для поезій І. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука є вживання біблійних антропонімів, міфонімів. Із теонімів найпоширенішим є онім *Бог* (*Господь*), характерний для православної традиції: *А наді мною – Бог...* (1, с. 27); *Хоч колінкуй, хоч кайся й задобрай – / Та в Господа немає привілеїв* (1, с. 123); *І Бог таки скара /*

*Великого Городу господиню, / що творить зло, бажаючи добра (1, с. 43);
Та попри все надія є на **Бога**, / Бо вогник віри у душі не зник (3, с. 52).*

Бог – найвища й справедлива сила. У його руках – доля всіх людей. Перед ним усі рівні, й усі рано чи пізно придуть на Божий суд. Лексеми *Бог* і *Господи* засвідчені й у функції звертання, і як вигуки: *Пошли **Боже** світла кожному (3, с. 25); Дивилося Боже око – / **О Боже**, яке одинокє! (1, с. 75); **Ах ти Господи**, як це наївно! (2, с. 96).* Уживається й форма з суфіксом пестливості: *О **Боженьку**, невже пора? (1, с. 6); Добрий **Боженьку**, дай їй раду! (1, с. 74).*

Лексеми *Бог* і *Господи* також є елементами усталених в українській традиції зворотів: *З моїх предків, **хвалити Бога**, / Заволокам ніхто не служив! (2, с. 66); Не вище – **боронь Боже!** – / Пасторалі / З небесної сопліки пастушка (1, с. 5).*

Засвідчено в аналізованих поезіях уживання біблійних антропонімів як Нового, так і Старого Заповітів: *Я шукав **Єву** Єдину бо знав що ти лиш у мене є (3, с. 9); Він був **Змій** а мене звали – **Адам** (3, с. 9).*

Автор уживає імена перших людей – Адама та Єви. Власна назва *Змій* актуалізує біблійну історію про те, як диявол в образі змія спокусив Єву скуштувати заборонений плід із дерева пізнання добра і зла. Пор. також: *Пахне грішним тілом **Ноевим** – / вічним **Хамовим** живлом (2, с. 139).* Згідно з Біблією, Ной був праведником, за що був урятований Богом від Всесвітнього потопу й став продовжувачем людського роду. Хам – один із синів Ноя – насміявся над наготою батька, коли той спав сп'янілий від вина. Саме тому лексемою *хам* називають людину, що насміхається над іншими, особливо беззахисними. У контекстах */ Я не знав / Що це ти / Я чекав пришестья **Месії** (3, с. 49); Толедський янгол з попелястим ликом, / В розривах хмар не небо – пустота... / І це вже не свобода, Домініко, – / Останній крик розп'ятого **Христа**... (2, с. 32); Дарма і лівим, і правим / **Марія із Магдали** / Кричить: «Я бачила **Равві!**» (2, с. 259), де *Христос, Месія, Равві* – лексеми, які іменують Ісуса Христа.*

Численнішими виявилися міфоніми. Це переважно імена героїв давньогрецьких міфів. Такі власні назви приховують значний пласт інформації, їх значення багато в чому символічне, тому вони відіграють важливу роль у розумінні прихованого смислу поезії, допомагають виявити авторське ставлення до зображуваного, дають характеристику описуваним явищам. Міфоніми – засіб поглиблення змісту поезії, економний спосіб вираження значних пластів смислу.

Античні міфоніми, набувши конотативних значень у світовій та українській традиціях, символізують певні якості, явища, ідеї. Наприклад: *Я піду крізь замислені хмари / Без надії Сізіфом упертим* (3, с. 41); *Плювати на Зевса, на критиків, на ОМОН. / Вилізло із ополонки двійко моржів, / і цілить в серця їм / товстий кам'яний Купідон* (1, с. 95); *Мій брате Ікаре / то не сонце тобі / розтопило / на крилах той віск / то невіра / чиясь* (3, с. 71); *Як голод юність / Як кинджал нещадно / Дарма Тесея так кохала Аріадна* (3, с. 170); *Ці шорсткі фоліанти гортай і гортай, аж набридне, – / І совою Мінерви у вікна вдивляється ніч* (2, с. 104); *Вчора / байдуже чи втомлено / рвалась нитка у Парки* (3, с. 87); *Агамемнон іде... (2, с. 167); О пощо тобі Троя, Ахілле?* (2, с. 119).

Сізіф – у давньогрецькій міфології будівничий і цар Коринфа, після смерті приречений богами котити на гору важкий камінь, який, тільки досягнувши вершини, щоразу скочується вниз. Звідси вирази *сізіфова праця, сізіфів камінь*, які означають важку, безкінечну й безрезультативну роботу. Водночас відомі й інші інтерпретації цього образу: це людина, яка не відступає від наміченого й навіть в абсурдній роботі знаходить свій смисл і свою гордість.

Зевс – у давньогрецькій міфології головний із олімпійських богів, бог неба, грому й блискавок. Купідон – латинське ім'я, Ерос (Ерот), Амур – грецьке ім'я – у давньогрецькій міфології бог кохання, втілення любовного потягу. Він часто зображується з луком і стрілами: кому ця стріла поцілить у серце, той закохається.

Ікар – у давньогрецькій міфології син геніального майстра Дедала. Не послухавшись батька, Ікар надто високо піднявся до сонця на крилах, скріплених воском, сонце розтопило цей віск, і Ікар упав і потонув у морі. Цей онім символізує вічне прагнення людини до високого й непізнаного, сміливість, готовність ризикнути й порушити заборони.

Тесей – один із центральних образів давньогрецької міфології, герой, який здійснив багато подвигів, серед яких – убивство мінотавра. Знайти вихід із лабіринту, у якому жив мінотавр, Тесеві допомогла Аріадна, давши клубок ниток. Аріадна покохала Тесея й утекла разом із ним із батьківського дому, але Тесей покинув її. У поезії автор акцентує саме цей момент зради.

Мінерва – відповідає грецькій Афіні Палладі – римська богиня мудрості.

Парки – три богині долі в давньоримській міфології: перша тягне пряжу й пряде нитку людського життя, друга намотує кужіль на веретено, розподіляючи долю, третя перерізає нитку, завершуючи життя людини. Отже, порвана нитка Парки асоціюється зі смертю.

Агамемнон і Ахілл – одні з головних героїв «Іліади» Гомера, герої троянського циклу міфів.

Як бачимо, міфоніми стають знаками культури, актуалізаторами смислу. Вони символічно позначають явище, характеризують стан речей чи людину, служать засобом образного відтворення дійсності.

Нами засвідчені випадки переходу загальних назв у власні – автори таким чином персоніфікують предмети, явища, події тощо. Такі назви – важливий компонент семантичної структури поезії, як правило, пов'язані з її ідейним змістом або ж є символічними, мають важливе значення для поета: *Стійте, отут зупиніться, / Ось де вона, Поезія, / Боже, нарешті!* (2, с. 81); *І от вже постовий по рації скликає / Облаву на Усі Дитячі Свистуни* (2, с. 89); *О, це ж Погоня, Господи, Погоня / Чвалує по невидимих слідах!* (2, с. 134–135); *Але були, ми вже були за межами Слова* (3, с. 201); *Неухильно вірю я тепер / в Кару Божеу й Милосердя Боже* (1, с. 100); *а далі / просто Музика!* (3, с. 119).

Досить великою групою власних назв у досліджуваних авторів є топоніми – власні географічні назви (територій, країн, водних об'єктів, населених пунктів, їх частин, гір тощо). Такі лексеми називають просторову локалізацію об'єктів поетичного осмислення, можуть набувати нових значень, ставати символічними. Усі топоніми можемо поділити на реальні й вигадані. Серед перших виокремлюємо українські топоніми та іноземні. Кожен із ужитих українських топонімів, можна сказати, представляє образ рідної землі. Натомість власні назви інших держав, територій тощо асоціюються передусім із чужиною: *І забули сини твої гасла, / Україно моя, Україно!* (3, с. 190); *Хай вічно світить лампа над столом / в небеснім Києві, / в небесній Україні.* (1, с. 62); *О, вони відлітають! / Мій Боже, таки відлітають: / Хто – за обрій Дніпра, / Хто – навіки у небо глухе* (2, с. 105).

Лексема *Україна* не частотна, натомість поети нерідко згадують Київ та назви його частин (особливо це характерно для поезії І. Жиленко): *Їде, безгрішний і безталанний, / Десь на якусь Борщагівку захланну* (1, с. 14); *Восени в районі Оболоні...* (1, с. 59); *а*

нелякані конятка цокали *Хрещатиком* (1, с. 104); *Учора ми з ним здибалась / в кав'ярениці на Липках* (2, с. 29).

Певна кількість топонімів іменують місця, відомі якимись історичними подіями. Такі назви стають символами національної свідомості й національної пам'яті, патріотизму: *Ми лишилися під Бродами / Не забувайте нас!* (3, с. 188); *Ох і моцна була порода – / Соловки, Магадан, Колима...* (2, с. 66); *Поради і підтримки без / На Чорну Річку крок мій далі. / Час незупинний. І безжальний. / Вже зводить руку мій Дантес* (3, с. 217).

Броди – районний центр на північному сході Львівської області. Після нападу на Радянський Союз з 26 по 29 червня 1941 року біля Бродів відбулась велика битва між німецькою 1-ю танковою групою та 5-м радянських механізованим корпусом, у ході якої обидві сторони понесли важкі втрати. Під час Другої світової війни Броди були сильно зруйновані, особливо коли німецькі армії під командуванням фельдмаршала фон Клейста (Група армій «Південь») разом із Першою українською дивізією зброї СС «Галичина» потрапили у Бродівський котел (липень-серпень 1944 р.). Більша частина бійців дивізії «Галичина» загинула.

Соловки, Магадан, Колима – російські топоніми, які асоціюються передусім із радянськими репресіями проти українців: Соловки (Соловецькі острови) – група островів у південно-західній частині Білого моря (Архангельської області Російської Федерації). Соловки відомі за царських часів як місце заслання; за радянської влади – як перший концентраційний табір. Серед в'язнів на Соловках було чимало українців, більшість яких там і загинула. Магадан – місто на крайньому сході Росії. Знаходиться на відстані 7110 км від Москви, є одним із найвіддаленіших міст Росії від столиці. Місто не має залізничного сполучення. Колима – річка в Магаданській області, у басейні якої на початку 1930-х років розмістили групу концтаборів, що входили в систему «Дальстрою». До 1955 року в цих таборах перебувало 3,5 мільйона в'язнів, серед яких значна частина українців.

Чорна Річка – ріка на околиці Санкт-Петербурга, де в 1837 році на дуелі з Дантесом був смертельно поранений О. С. Пушкін.

Також топоніми можуть бути пов'язаними з народними віруваннями. Наприклад: *І сотня тисяч відьм помчить на Лису Гору, / І легіон чортів ударить тропака!* (2, с. 89).

Лиса Гора – історична місцевість під Києвом, на правому березі річки Либідь. Це місце, де, як вважають, раз на рік збирається нечиста сила на шабаш.

Значну частину топонімів в аналізованих поезіях становлять іноземні назви. Як правило, це широковідомі топоніми, які також мають значний асоціативний пласт інформації. Цю групу переважно складають європейські й американські назви: *А в Парижі і Сен-Жермен / Звук труби і орган / Мій Париж це сонячний день / Ранок це Амстердам* (3, с. 35).

Париж – столиця Франції. Сен-Жермен – назва кількох географічних об'єктів у Франції. Автор, можливо, мав на увазі замок Сан-Жермен – це колишня королівська резиденція в паризькому передмісті Сен-Жермен-ан-Ле біля берегів Сени, зараз Національний музей археології. Амстердам – столиця й найбільше місто Нідерландів. Це один із найбільш значущих портів світу, значний торговельний, туристичний центр. Амстердам – місце концентрації різноманітних культур.

Поламана американська мрія / Захриплий тенор і вчорашній бас / У Вашингтоні важко спочиває / В кав'ярні на прадавній джаз (3, с. 40); *І жаль мені беззимних всіх / деь там... у штаті Колорадо* (1, с. 68), де Вашингтон – столиця США, Колорадо – штат на заході центральної частини США, один із так званих Гірських штатів.

Топоніми іменують і місце дій, і стають образним втіленням якоїсь ідеї.

Серед вигаданих топонімів можемо навести такі приклади: *Стіл. Фіал з букетом... / Це і так багато / Для Країни Дурнів* (1, с. 7); *В Королівстві Повалених Статуй / відкрито всі брами* (2, с. 77); *У місті Розбитого Серця, / На майдані Розбитого Серця...* (1, с. 74).

Країна Дурнів – образ, відомий із казки про Буратіно, символ абсурду й несправедливості. Поети ніби створюють свій власний світ, із своєю географією, де за кожною назвою криється почуття.

Нами зафіксовано й міфічні топоніми, за якими теж криється значний пласт уявлень: *Бо у проваллі Аїду / Палає нищівний вогонь / І в нього немає марення / Інша ріка / Інший Стікс* (3, с. 22).

Аїд – у давньогрецькій міфології бог царства мертвих і назва самого царства мертвих. Стікс – ріка в Аїді, по ній душі померлих переправляються в це царство.

Власних назв інших семантичних груп значно менше, ніж антропонімів і топонімів. Виділимо серед них хрононіми (назви часових відрізків) та культуроніми (назви предметів матеріальної і духовної культури). Із хрононімів типовим виявилось уживання назв народних і релігійних свят. Вони стають символами української культури, криють у собі значний пласт позамовної інформації. Наприклад: *Просівала увесь Великдень...* (1, с. 11); *Нині – Трійця* (1, с. 32); *Маковія задмухе маки і роздмухе в серці журу* (1, с. 38).

Великдень – українська назва християнського свята Воскресіння Господнього. Трійця – від повної назви День Святої Трійці – одне з трьох головних християнських свят (поруч із Різдом Господнім та Воскресінням Господнім). У православ'ї Трійцю святкують у неділю на п'ятдесятний день після Великодня, тому цей день називають також П'ятдесятницею. Свою першу назву свято отримало на честь сходження Святого Духа на апостолів, яке їм обіцяв Ісус Христос перед своїм Вознесінням на небеса. Сходження Святого Духа вказує на триєдність Бога. Цього дня в православних храмах виконується одна з найурочистіших та найвеличніших служб у році: підлогу храму устеляють свіжоскошеною травою, ікони прикрашають березовими гілками. Травами, гілками дерев прийнято прикрашати й хати, але не тільки в День Святої Трійці, а на так звані Зелені свята – три останні дні Зеленого тижня (тижня перед Трійцею) та три перші дні Троїцького тижня (після Трійці). Власне, ці народні вірування відбито в рядках *На Трійцю в домі трава вмирала* (1, с. 40).

Маковія (Маковея), або Перший Спас, Спас на воді, також Медовий спас – народна назва православного свята Винесення чесних древ Животворящего Хреста Господнього, або Свято Всемилоствитого Спасу та Пресвятої Богородиці, яке відзначають у перший день Успінського посту 14 серпня (1 серпня за старим стилем). Цього дня святкується також день семи Святих Мучеників Маковеїв. Свято Маковея – одне з найпоетичніших і найшановніших в Україні. Цього дня у церквах святять воду, квіти й мак.

Назви предметів духовної й матеріальної культури стають у контексті поетичного твору «своєрідними віхами наукового і суспільного розвитку людства, атрибутами певних періодів історії або ж ознаками соціального чи матеріального статусу людини» [2, с. 10]: *Я так люблю морозиво мигдальне, / бразильську каву й пиво «Оболонь»* (1, с. 44); *Я й сама не краца – здіймаюча сміх-і-дим, / Наче*

павловський пес, на сурмління твоєї «Ауді» (2, с. 253); *I – клацає «Кодак»!* (2, с. 108); *I юний воїн – з бомбою й Кораном – / Встає зі сходу, вбраний у багряне* (2, с. 250); *може їй заграти / «Ой не ходи, Грицю...»* (3, с. 89); *I на монетах профіль свій / Відбить на фоні Колізею* (2, с. 40).

Поодинокими є приклади вживання в аналізованих поезіях космонімів (назв космічних об'єктів) і фірмонімів (назв об'єднань людей): *В небі горять перехняблені Терези, / I Стрілець з цього боку Землі виглядає, як вершник. / Місяць з'являється нагло, мов терорист* (2, с. 249); *Вогні автострад – од фірми / «М. Семенко й АсПанФуті»...* (2, с. 252); *«Записалася в УНСО?»* (1, с. 93).

Терези і Стрілець – назви сузір'їв Зодіакального кола. УНСО – Українська Народна Самооборона – парамілітарна організація, воєнізоване крило Української Національної Асамблеї.

Описана семантична багатоплановість поетичних онімів дозволяє їм виявляти додаткові конотативні значення, а це надає художнім образам більшої інформативності, емоційності, експресивності. Завдяки вживанню власних назв розширюються зображальні можливості поетичної мови.

Загалом власна назва покликана виокремити певний предмет із ряду однорідних, давши йому індивідуальне найменування. Ця функція залишається провідною й для поетичних онімів, які, крім того, виконують також ще низку інших функцій.

У художній літературі, й у поезії зокрема, наявні різні мовностилістичні засоби впливу на свідомість багатотисячної аудиторії: емоційно-експресивна образність, метафоричність, багатий, зорієнтований і на сугестивну функцію синтаксис, а також оцінна лексика, зокрема власні назви. Маються на увазі ті оніми, які використовуються для повторного найменування особи, а отже, проходять процес метафоризації, ускладнюючи значення слова за рахунок розвитку оцінного компонента.

У поетичних текстах І. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука ми, наприклад, зафіксували деякі оцінно переосмилені власні назви: *Це вам не дощ вам – це генії, це Гендель. / Зблискує паличка диригента* (1, с. 35).

Гендель Георг Фрідріх – великий німецький композитор епохи бароко, відомий своїми операми, ораторіями й концертами. У наведеному прикладі власна назва, крім вираження авторського оцінного ставлення, також виступає засобом уособлення.

Пор. також: *Дон-Кіхоти, ви брати мої по крові, / Дульсіней, най вам Бог кохання зичить* (3, с. 264). Імена героїв відомого твору Мігеля де Сервантеса Сааведри вживаються як образні звертання-характеристики автора до своїх читачів. Дон-Кіхот – образ людини, яка вірить у добро й красу, прагне творити добро, це вічний поклик до добра, це несхожість на інших і неподібність до інших. Саме тому кінцевою строфою поезії автор стверджує: *Краще бути Дон-Кіхотом у Ламанчі, / Краще вийти посміховиськом між люди, / Ніж забути все омріяне, найкраще, / Ніж зламатися на радість простолюду* (3, с. 264).

Власні назви можуть ставати узагальненим найменуванням багатьох осіб за їхньою визначальною ознакою: *Пілати, дипломати – / уся Європа тут!* (2, с. 137).

Понтій Пілат – римський правитель Іудеї в 26–36 рр. н. е. Його правління ознаменоване масовим насильством. Згідно з Новим Завітом, Понтій Пілат засудив до розп'яття Ісуса Христа, у смерті якого був зацікавлений синедріон на чолі з першосвященником Каіафою. За євангельською розповіддю, Пілат при цьому «взяв води й умив руки перед народом», наслідуючи таким чином давній іудейський звичай, що символізував невинність у пролитті крові (звідси вираз *умити руки* – усунути від відповідальності, оголосити про свою недотичність до справи). Пілати – узагальнене найменування політиків, здатних на будь-який злочин і готових зняти з себе відповідальність за нього.

У поетичній мові важливою функцією онімів є образна, експресивна, що виявляється в тропях. Тропеїчні переосмислення відбуваються на основі певних асоціацій, комплекс яких (енциклопедичні, національно-культурні знання про денотат) супроводжує будь-яку лексему, зокрема й онім. Власна назва в поетичному тексті може виступати в ролі метафори. Процес метафоризації лежить і в основі символізації. Але символ значно багатший за метафору, бо свідчить про щось інше, що безпосередньо не має нічого спільного з тим образом, який входить до складу метафори. Символ об'єднує різні плани дійсності на основі їхньої істотної спільності. Художній символ є художнім образом у його найвищому прояві. Власні назви, наділені багатими конотаціями, несуть на собі знак певних реальних чи вигаданих подій або взаємозв'язків реалій, тому закріплення такої знаковості за семантикою цих онімів може перетворювати їх на символи. Такими є античні міфоніми й теоніми,

поетоніми широковідомих творів, назви об'єктів географічно, хронологічно чи соціально зорієнтованих, а також власні назви інших розрядів [2, с. 12]. В українській поезії значну частину поетонімів складають національні – ті, які значущі для української історії, культури, напр.: *Та ще гробацюги, обкурени чортополоху, / – Ачей докопаємось... до Великого Льоху!* (2, с. 136), де «Великий льох» – відома поема-містерія Тараса Шевченка, у якій він втілює свої роздуми про історичну долю України в алегоричних образах.

Пор. також: *Синім-синім небокраєм / йдуть янголи з Миколаєм* (1, с. 102), де Святий Миколай (Миколай Чудотворець) – великий християнський святий, опікується воїнами, водіями і подорожніми, допомагає бідним у скруті; вважається покровителем дітей та студентів, моряків, торговців і лучників. Свято Святого Миколая в Україні є особливо бажаним дитячим святом. За традицією, у ніч з 18 на 19 грудня Святий Миколай приносить дітям подарунки й кладе їх під подушку.

Міжнаціональні, міжкультурні оніми-символи надзвичайно різноманітні і за походженням, і за тематичним складом, і за контекстуальною семантикою. Вони позначають безвідносні до часу й простору певні історичні події, характеристики людей: *Рим – все ж стоїть, як і стояв, / А варвар – варваром і буде* (2, с. 41); *Повертайся, сине блудний, / в райські кущі, / в Ельдорадо* (1, с. 98); *І сонний Цербер / І невтомний Брут / Веселу Дездемону обіймає* (3, с. 151).

Рим – назва Римської імперії, знищеної варварами. Тим не менше, слава її живе. У контексті поетичного тексту стає символом духовної незнищенності.

Ельдорадо – міфічна країна, багата на золото й дорогоцінне каміння; символ омріяного достатку й раю.

Цербер – міфічна істота, триголовий собака зі зміїним хвостом, який охороняє вихід із підземного царства мертвих Аїду, не дозволяючи померлим повертатися до світу живих. Брут – римський сенатор, відомий як убивця Юлія Цезаря; символ підступу і зради. Дездемона – героїня трагедії Уїльяма Шекспіра «Отелло»; символ довірливості, вірності.

Власне ім'я – одна з найбільш інформативно насичених одиниць поетичного мовлення, здатна актуалізувати інтелектуальний потенціал художнього тексту. Наприклад, у рядках І. Жиленко: *Ці шорсткі фоліанти гортай і гортай, аж набридне, – / І совою Мінерви у вікна вдивляється ніч* (1, с. 104) уживається онім Мінерва. Мінерва – італійська богиня мудрості, відповідник грецької Афіни Паллади.

Власне, тому в поетичному тексті й з'являється порівняння *вдвляється совою* – сова, крім усього іншого, також є символом мудрості й розважливості. У Римі в найдавніші часи Мінерва вважалася богинею войовничою та громовою, але головним чином її пошановували як покровительку й частково винахідницю ремесел та мистецтв. Вона опікується чоботарями, лікарями, учителями, поетами та особливо музикантами; вона вчить жінок і керує ними в усіх їхніх роботах.

Власні імена в поетичному тексті – органічна складова стилю, один із найбільш вагомих засобів творення образу; власне ім'я – засіб поглибленого розуміння концепції художнього твору. Ім'я як одна з семантично насичених одиниць поетичного мовлення вносить у художній текст елемент пізнання, осмислення, орієнтації на відповідний інтелектуальний рівень читача. Наприклад, у О. Забужко читаємо: *Кінчається місяць Ав – / І знов не прийшов Месія*. (2, с. 258).

Ав – п'ятий місяць єврейського календаря, відповідає приблизно липню. 9-й день цього місяця відзначається іудеями як траурний день. У цей день були зруйновані Перший Храм і Другий Храм, це день зруйнування Єрусалима й знищення єврейської держави. 9-го ава віруючі євреї дотримуються строгого посту й читають у синагогах «Плач Ієремії». **Месія** – від давньоєврейського *Машиах*, давньогрецьке *Христос* – буквально «помазаник». Помазання особливим маслом (елеєм) було частиною церемонії, яка проводилася в давнину при коронуванні царя й при посвяченні священників у сан. В іудаїзмі слово *машиах* у переносному значенні означає «цар». Іудеї вірять, що ідеальний цар, потомок царя Давида, буде посланий Богом, щоб урятувати (духовно та фізично) народ Ізраїлю та спасти людство. Християнська релігійна традиція, яка вживає також термін Спаситель, вважає Месією Ісуса з Назарета. На відміну від іудейської традиції, у християнстві прихід Месії поділений на дві стадії – два пришествя. У перший раз Месія прийшов на початку нашої ери в образі Ісуса (перше пришествя), а в майбутньому очікується Друге пришествя Ісуса з остаточним установленням на землі Царства Божого. Тільки знання цієї інформації дозволяє нам глибоко осягнути зміст, який хотіла передати авторка рядків: очікування бажаного Царства Божого, тобто загального миру, спокою, благоденства, гармонії, болісне розчарування від того, що пророцтво не справджується.

Отже, для творів І. Жиленко, О. Забужко та Ю. Покальчука характерне вживання антропонімів і топонімів. Інші групи онімів –

культуроніми, хрононіми, космоніми, фірмоніми – використовуються принагідно й не є частотними. Ужиті в поезії власні назви багатозначні, їх смисл багатоплановий, містить значний обсяг інформації культурно-соціального плану. Поетичні оніми актуалізують різну інформацію: історичну, національно-культурну, соціальну тощо. Власна назва постає репрезентантом значного обсягу відомостей, стає ніби згорнутим знаком, набуває символічності. Поетичні оніми стають також образними найменуваннями. Зрозуміло, що подібна семантична багатоплановість ставить перед читачем вимогу наявності певного рівня освіти, ерудиції тощо. Отже, власні імена сприяють ущільненню смислу поетичного твору, інформативній насиченості поезії, створюють інтелектуальне підґрунтя тексту, глибоку смислову перспективу. Ім'я має пізнавальну та інформативну цінність, часто перетворюється на символ.

Власні імена можна зарахувати до лексем, які в ізольованому вжитку виступають так званими знаками культури, тобто носіями певної культурознавчої інформації. Потрапляючи в конкретну мовленнєву ситуацію, власні назви мають можливість передавати емоційне ставлення мовця до дійсності через додаткові значення, пов'язані з характеристикою предметів, явищ, подій, емоційним забарвленням імені; можуть набувати оцінності, вживаючись для певного оцінювання подій, явищ, персонажів. Також використання власних назв у тексті дає можливість породжувати додаткові асоціації, завдяки чому автор поезії розширює коло уявлень читача, збагачує смисл тексту, запобігає його одноманітності. Власні назви в поезії мають і символічний зміст.

Власні назви – вагомий елемент, засіб створення експресивності. Це важливий виражальний засіб поетичного мовлення. Оніми допомагають створити художній образ, підкреслити його окремі риси, зробити інформативнішим. Завдяки багатоплановості закріпленої за ними інформації вони актуалізують соціокультурні знання адресата. Також власні назви виступають засобом інтелектуалізації поезії. Вони поглиблюють смислову структуру поетичного тексту.

Література

1. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Р. Мельник. – Одеса, 1999. – 14 с.
2. Хлистун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Хлистун. – К., 2006. – 20 с.

Список використаних джерел

1. Жиленко І. В. Пори року : [вірші та поеми] / І. В. Жиленко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 135 с.
2. Забужко О. Друга спроба: Вибране / О. Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
3. Покальчук Ю. В. Не наступайте на любов... / Ю. В. Покальчук. – Х. : Фоліо, 2007. – 282 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2012 р.